

ПАВЛЕ СТОЈКОВИЋ

”ТОПЛИЧКИ УСТАНАК 1917.”

Изложба о јединственој појави у окупираној Европи

Значајно место међу изложбама Историјског музеја Србије са тематиком о Првом светском рату припада изложби ”Топлички устанак 1917”. За разлику од изложби из музеолошког циклуса српске трилогије – ”Србија 1914”, ”Србија 1915” и ”Солунски фронт 1916–1918” које се пре свега односе на српску војску, ова изложба приказује трагичну судбину народа и његову борбу за очување националног идентитета, поведену у претешким условима окупације.

Изложба је, поводом 75–годишњице, 12. јула 1992. године, отворена у Музеју ”25. мај” у Београду, а затим је после приказивања у Новом Саду, пренета у Прокупље, центар Топличког устанка, где се, у простору Народног музеја, као део сталне поставке, налази и данас.

За потребу изложбе извршена су обимна музеолошка истраживања. Притом је узета у обзир, пре свега, грађа из фондова народних музеја на југу Србије – у Прокупљу, Нишу, Лесковцу, Врању и Крушевцу, који чувају традицију устанка. Уз то коришћен је ликовни и тродимензионални материјал из збирки Народног музеја Ужице. Осим тога прегледана је грађа и извршен одбир докумената из Архива Србије и Архива војно–историјског института. Најзад, коришћене су и две богате приватне збирке. Ради се о драгоценим фотографијама и документима о устанку на терену Јабланице које је прикупио др Драгосав Туровић из Лесковца, као и о уникатним примерцима хладног и ватреног оружја које је за ову прилику одабрао и уступио врсни колекционар Иван Мијић из Београда, сарадник Историјског музеја Србије.

Изложба ”Топлички устанак” односи се на време после повлачења српске војске преко Албаније на Крф када је у окупираној земљи, подељеној између Аустроугарске и Бугарске, дошло до припреме, а почетком 1917, до великог народног устанка. Устанак који је настајао у условима окупационог терора и денационализације био је подстакнут покушајем регрутације српских младића у бугарску војску.

На челу устанка, кога су носили српски сељаци, а чије су језгро чинили комите и одбегли ратници, налазиле су се војводе Коста Пећанац и Коста Војновић.

Устаници су после ослобођења Прокупља и Куршумлије створили пространу базу у југоисточној Србији, са тежиштем у Топлици и Јабланици.

Наравно, устанак који је угрожавао виталне саобраћајнице,

како према Солунском фронту тако и према Блиском истоку, није имао изгледа на трајнији успех. Угушен је у крви и пламену уз ангажовање оперативне немачке, аустроугарске и бугарске војске.

На изложби су издиференциране две основне целине: окупација Србије и устанак.

У првом тематској целини – окупацији Србије обрађена је подела земље између Аустроугарске и Бугарске као и спровођење бруталног терора над српским живљем – стрељања, вешања, масовна интернација и пљачка. Притом се, уз мрачне призоре варварства и евидентну манију сликања егзекутора поред својих жртава, ”који не крију своје злочине – пре се њима хвале”, на изложби посебно инсистирало на процесу денационализације српског живља. Као кулминација истакнуте су мере бугаризације у окупационој зони Морава, које су спровођене огњем и мачем са циљем ”да земља мора постати чисто бугарска па макар се претворила и у бугарску пустињу”.

На изложби се указује да су у условима окупације настајали не само корени устанка него и његови импулси које непријатељ и поред свих енергичних мера, строгих наредби и драконских казни, није успео да елиминира. Најпре, није успео у акцију прикупљања оружја које је, и поред заплене у великим количинама, и даље просто извирало као из каквог огромног војног магацина. Непријатељу, такође, није пошло за руком да спречи бежање народа у шуме и брда. Ту се, изван његовог домашаја, формирала најразноврснија илегална – од многобројних очајника одбеглих од терора, као и војних бегунаца који су у јесен 1915, пред повлачење у Албанију, напуштали своје јединице и враћали се назад у домовину. Према проценама бугарских окупационих власти само у Топлици и Јабланици било је 1000–1500 одбеглих српских војника.

Широм Србије, а посебно на Копанику, Јастребцу, Видојевици и Радану, појављују се групе одметника који ће касније носити устанак. Из њих израстају вође, махом са харизмом ”горских царева”, често бивше комите са искуством четовања. Међу њима се посебно истиче Коста Војновић, бивши аустроугарски ђак, српски комита и официр, тадашњи аустроугарски лиферант и будући вођа народног устанка.

Окупатор није успео да идентификује ни противника. Није схватио да је његов противник – цео српски народ. Не само интелигенција него и сељаци, не само омладина него и старци, не само мушкарци него и жене, не само живи, него и мртви. На изложби су цитирана аустроугарска сведочанства о држању на смрт осуђених који ”казну дочекују стојички мирно”, одлазе на губилиште ”загрљени и певајући” и ”презирући непријатеља и формално умиру у пози хероја”.

Оно што је непријатељ једино схватио било је да је ”заблуда мислити да српски народ сматра да је потпуно побеђен и трајно покорен. Он се сасвим супротно још увек нада да ће му неко помоћи са стране. Одакле би му ова помоћ могла стићи, на то Србин не даје одговор. Просто се и даље нада. И то са сигурношћу”.

Најснажнији импулс за покретање устанка, који је на изложби

апострофиран, био је култ слободе, експониран и на устаничкој застави, српској тробојци на којој су крупним везом исписане речи: "Слобода – или смрт". Слободу су устаници схватили као највећу вредност, као вековни сан, као стремљење генерација, што је на изложби дато у цитату епског јунака и зачетника устанка Косте Војновића: "Српски народ је робовао петстотина година па је опет слободан постао, па још толико нека робује ипак не може и не сме изгубити наду да ће ускоро бити слободан. И докле год не postanемо слободни дотле неће престати да буду људи који ће ићи по народу и опомињати га да је време да смо слободни, као што су наши стари одили, па ако не буде Војновића биће други".

У основној тематској целини која се односи на устанак вредно је овом приликом истаћи и неке специфичности. Најпре је приближаван простор захваћен устанком – планине, шуме и насеља Топлице и Јабланице. За ово је коришћена ликовна грађа из фондова Народног музеја у Београду, Историјског музеја Србије и Музеја "25. мај". Уз то, у исту сврху, извршен је избор из богате фото-документације др Драгосава Туровића, као и из фонда разгледница Историјског музеја Србије, што је дато у ласерској техници која је први пут, у већем обиму, примењена на овој изложби.

Друга специфичност ове изложбе била је истицање Топличког и Јабланичког села које је носило устанак. За ово је коришћена богата етно грађа из фондова Народног музеја у Нишу и Народног музеја у Прокупљу.

Најзад, трећа специфичност ове целине о устанку била је начин коришћења Дневника Косте Пећанца, изасланика Српске врховне команде, послатог у реон Топлице "са задатком да ту организује припреме за устанак". Изводи из овог необјављеног документа послужили су као основа за реконструкцију историјског садржаја. Притом су дате богате дестрикции о обиласку терена, о повезивању са "четама горских хајдука" и њиховим вођама, а посебно сусрети Косте Пећанца са браћом Влаховић у Спанцима и са Костом Војновићем у Кутлову, као и састанак устаничких вођа у Обилићеву, на коме је донета одлука о подизању устанка. Из истог извора дати су импресивни описи ослобођења Куршумлије и Прокупља, као и даљи ток устанка и његова судбина.

На овај начин је истовремено постигнута, насупротив неоправдане тенденције у нашој историографији, реafirмација овог устаничког вође, што чини још једну карактеристику ове изложбе.

Око Пећанчевог дневника, као окоснице, груписана је фотографија о топличким и јабланичким устаничким групама, о њиховим вођама и акцијама и грађена музеолошка прича излагањем устаничког личног и типског наоружања и опреме, као и експонирањем цитата, ликовних радова, илустративних табела, карата и скица у којима су резимирана обимна историографска и архивска истраживања.

Најзад завршни део изложбе, поред дела који се односи на гушење устанка "у крви и пламену", приказује и његово прерастање у

герилу, као и традицију о устанку оличену у бројним споменицима који су подигнути широм Топлице и Јабланице – у Прокупљу, Гајтану, Медвеђи...

У целини, учињен је напор да се прикупи и презентира обимна и разноврсна музејска грађа о једној помало заборављеној етапи из борбе за слободу, јединственој појави у окупираној Европи, када је, у претешким условима окупације, српски народ Топлице и Јабланице, презирући смрт, доказивао свој оспорени национални идентитет.